

Bódi Ferenc

Tiltott gyász. A Szolyvai Emlékpark története

Bevezető: az emlékezés

Az itt következő tanulmány Max Weber *ideáltípus* fogalmát helyezi az elemzés középpontjába, mint olyan absztrakciót, amely segít megérteni egy konkrét történelmi korszakban a társadalmi cselekvők motívumait. A kárpátaljai Szolyván 1944-ben felállított koncentrációs tábornak ugyanis sok egyedi vonása van, hiszen az áldozatok szenvedései az egyes táborokban eltérhettek egymástól, azonban a korszakot jellemző kegyetlenségnek és az évtizedeken át tartó betiltott emlékezésnek, a tiltott gyásznak közösségeket sorvasztó következménye egyetemes, ezért a Max Weber-i fogalomhasználat indokolt.

A tanulmányban felidézem a kollektív emlékezet több évtizedes rekonstrukciójának történetét. A történészek és a közösségükért felelőséget vállalók voltak azok, akik felkuttatták 1944 telének eseményeit faluról falura, áldozatról áldozatra. Ez a kutatómunka fontos volt, mert a kollektív emlékezet utat nyit a helyi közösség számára a szabad emlékezetre és a gyászmunkára.

A dolgozat a teljes sztálini represszió egyetlen elemére, a megszállás hónapjaira fókuszál. Így nem tér ki a későbbi kommunista terror teljes korszakára, amikor megtörik a helyi parasztságot, a helyi értelmiséget, az egyházak papjait és a kisebbségek szószólóit. A kutatás során feldolgoztam a korabeli helyi magyar nyelvű sajtó idevágó anyagát is, amely akkor lépésről lépésre követte azt a tényfeltárási munkát, amelyet a 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején, azaz még a diktatúra napjaiban, önkéntesek vállaltak fel, kockáztatva biztonságukat és fizikai épségüket.

Giambattista Vico egyik civilizációtörténeti axiómája, hogy a temetés egy élőknél a halottaktól vett búcsúja az emberi kultúrák közös attribútuma. A temetés egy köztes állapot lezárását eredményezi az élők és holtak világa között. Vico összegzése egybevág Victor W. Turner azon megfigyelésével, hogy a liminalitást kezelő rítusok a közösség fennmaradását erősítik. Maurice Halbwachs ugyancsak rámutat a közösségi emlékezés s az egyén identitása közötti kapcsolatra, továbbá kézenfekvő itt a Jan Assmann-féle emlékezhierarchia elemeire is gondolnunk. Témánk esetében az itt említett kutatók neve által fémjelzett antropológiai és filozófiai keret lehet a Max Weber-i *ideáltípus*-fogalom megalkotásának eszköze.

Vajon mi motiválta a helyi közösséget s az érte felelőséget vállalókat az igazság keresésében közel fél évszázad után? Implicit hipotézisnek tekinthetjük, hogy minden közösség fennmaradásának attribútuma a kollektív emlékezet. Az assmanni emlékezés hierarchiáját tekintve, az emlékezet a jelenből a múltba haladva lehet *tárgyi*, *mimetikus*, *kommunikatív* (szóbeli), valamint az előbbieket átfogva *kulturális emlékezet* (írott, intézményesült). Mindezek nélkül a közösségnek nincs esélye saját identitásának megőrzésére a történelem időfolyamában.

Bódi Ferenc (1963) – szociológus, tudományos főmunkatárs, PhD, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet; Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum, Budapest, bodi.ferenc@tk.hu

Vannak olyan nézetek, amelyek kapcsolatot vélnek felfedezni az egyén szilárd identitása és a 20. század örült dogmái által táplált szélsőséges eszmék között.¹ De a kritika tárgyává tett nézetek többsége (fasizmus és más ultrajobb ideológiákra épülő mozgalmak) többnyire egy homogén nyelvi és kulturális közegben keletkeztek Európában. Azonban Kelet-Közép-Európából ilyen ideológiákból táplálkozó politikák nem indultak hódító útra, hogy ezután lángba borítsák az egész kontinentst. Kelet-Közép-Európa népei és területei jellemzően nem voltak nyelviileg homogén tömbök. Az egyén szintjén a kettős, esetenként többes identitás, párhuzamos nyelvhasználat és azonosság és ezzel együtt más identitás természetes elfogadása a helyi közösségek kultúrájának része volt. Az itt tárgyalt földrajzi terület, Kárpátalja is ennek az átmenetet képező kelet-közép-európai zónának része, amelyben a helyi identitások nem dominálják egymást, mivel minden fél elfogadja a másik eredendő önazonosságát. De ahhoz, hogy elfogadják egymást, minden közösségnek és a közösséghez tartozó egyénnek saját szilárd önidentitásra van szüksége.²

A történet földrajzi szintere egy *ideáltípusnak* tekinthető régiója Kelet-Közép-Európának, amelyet többször szabtak át nagyhatalmi érdekek, különösen a 20. század során. A tanulmányban a Szolyvai Emlékpark kapcsán összefoglalom az itt élő magyar közösség emlékezetrekonstrukciójának történetét. A park nemcsak a régió, hanem valamennyi magyar számára nemzeti emlékhely, sőt egyetemes vonatkozásban is tanulságos, ugyanis kialakulásának háttere minden hasonló szenvedéstörténet feloldásához illeszthető.

A kollektív emlékezet szociokulturális kerete

Giambattista Vico szerint valamennyi ismert kultúrában megtalálható három közös emberi szokás.³ Függetlenül attól, hogy barbár vagy épp művelt népekről van-e szó, illetve hogy hogyan formálódott kultúrájuk,⁴ mindegyiknek létezett valamilyen vallása, valamennyien ünnepélyesen kötöttek házasságot, és valamennyien eltemették a halottaikat. A 17–18. század fordulóján alkotó filozófus-történész itt idézi a kortás felfedezők korabeli beszámolóit is. Vico a korabeli tapasztalatokat is összegezve megállapítja: a legdurvább és legvadabb népeknél sincs egyetlen társadalmi aktus, amelyet keresettebb szertartással és szentebb pompával ülnének meg az emberek, mint a vallási gyakorlatokat, a házasságokat és a temetéseket. Lényegében Vico két évtizedes kutatását összegezve, azt állapítja meg *Az új tudomány*⁵ című könyvében, ennek az alapelvekről szóló fejezetében, hogy az emberi nem közös nevezője, azaz az emberi nem attribútuma a szertartásokban keresendő. Vico szerint minden ismert kultúra e három emberi szokásból fakadóan teremtett civilizációt, azaz a fenti szertartások az emberi létezés keretét szabják meg. Az emberi nem meghatározása a vicói axióma szerint: ha egymást nem ismerő népek körében hasonló eszmék támadnak, akkor ezeknek kell, hogy legyen valamilyen közös igazságmagvuk. Ez a közös nevező az emberi nem elválaszthatatlan része, ezen attribútumok

¹ Erick Fromm: *Escape from Freedom*. Toledo OH, USA, 1983.

² Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Bp. 1999.

³ Paola Gambarota: *Giambattista Vico, the Vernacular, and the Foundations of Modern Italy. Irresistible Signs*. Toronto, 2017. 99–144.

⁴ Giambattista Vico: *Az új tudomány*. Bp. 1979. 227.

⁵ Az 1725-ben kiadott mű teljes címe: *Principj di una Scienza Nuova Intorno alla Natura delle Nazioni per la Quale si Ritruovano i Principj di Altro Sistema del Diritto Naturale delle Genti*. Napoli, 1725.

az embert emberré teszik. Majd folytatja érvelését: azért kell a szokásokat megőrizni, hogy az ember ne térjen vissza az őseredeti állapotba. A temetés, a temető, a halottak emlékének őrzése azt szolgálja, hogy az ember ne váljon ismét vaddá.

Giambattista Vico érvelése naturalisztikus. A temetetleniséget ahhoz a vad állapothoz hasonlítja, amelyben az ember szokásainak hiányában, olyan vadállati állapotba zuhan, amikor a földek nincsenek megművelve, a városok nem lakottak, az emberi hullák temetetlenül maradnak a földön a hollók és kutyák martalékául. Az emberek, akár a sertések, makkot esznek, felszedve azt halott hozzátartozóik maradványaiból.⁶ A kép apokaliptikus és egyben kifejező is. Vico a humanitás szó eredetét a „humare” (elföldelni, eltemetni) latin szóból eredezteti, idézve Tacitust, aki a temetést az „emberiség szabadalmának” nevezi. A pogány hitvilágban a temetetlen test lelke bolyong a földön. A temetés szertartása lényegében a megbékélés rituáléja a halottal, amely így békét talál, és így nem zaklatja az élőket tovább.⁷

A rituálé segít átlépni a bizonyosság és bizonytalanság határán. Az ember életében ilyen liminalitások a születés, a felnőttkor kezdete, a házasság és halál. Az átsegítő, egyértelműsítő rítusok az egyén számára a határok átlépését segítik a közösség szimbólumrendszerében. A liminalitás elméletének kidolgozása Victor W. Turner és Arnold van Gennep⁸ munkásságának eredménye. A 20. század antropológusai egyetemes következtetéseket vonnak le a korabeli primitív népek megfigyeléseiből, ugyanúgy, mint Giambattista Vico a történelmi civilizációk enciklopédikus összegzéséből a 18. század elején. Megállapítják, hogy a rítusok a népek megmaradásának nélkülözhetetlen intézményei, amelynek alapfunkciója az időfolyam töredezettségét felszámolni, összefonni azt mind az egyén, mind a közösség számára. Turner a liminális olyan létezőnek tekintti, amely egy sajátos köztes állapot, azaz ezt a helyzetet a törvények, a szokások, a hagyományok szabályozta rituálék által kijelölt pozíciók határmezsgyéjeként határozza meg. Minden társadalom és közösség ritualizálja a társadalmi és kulturális átmeneteket, így a születés, a házasságkötés és a temetés rítusa minden közösségben megtalálható közös elem, habár annak mintázata egy társadalmat megkülönböztethet egy másiktól.⁹

Minden társadalom létének és jövőjének alapját képezi a meglévő liminalitáson átsegítő egyértelműsítő rítusok ápolása, gyakorlása és fenntartása. Ezek elvesztése a lét feladását és ebből következően a jövő elvesztését is jelenti egy közösség számára, mert mindez a közösség kognitív és emocionális erejének leépüléséhez vezet. A közösségek identitása épp ezekből a rítusokból egyértelműsítő, és a közösség immunitása is a bizonytalanságon átsegítő társadalmi cselekvésekből táplálkozik.

A közösséget fenntartó rítusok elvesztése – ez lehet a kultúra, a hagyományok önkéntes feladása révén vagy külső kényszer, tiltás révén – a közösség identitásának feladásához vezet. A rítusok elvesztése egy közösség életében olyan esemény, mint amikor egy gráfalmazból kihúzzunk egy „élt”. Ezzel a korábbi egyértelmű kapcsolattal bíró rendezett halmaz káoszba merül. A halmaz elveszíti eredeti mintázatát, a közösség a rá jellemző karakterét, s a benne élők a kapcsolatukat egymáshoz és a csoport egészéhez. Ez megtörténhet egy politikai rendszerváltásban, egy hatalomváltásban vagy egy háborút követő annexióban. Az utóbbi során egy állam

⁶ Giambattista Vico: *i. m.* 229.

⁷ Uo. 230.

⁸ Arnold Van Gennep: *The Rites of Passage*. Chicago, 1960.

⁹ W. Victor Turner: *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Ithaca, NY, USA, 1966. 95.

egy másik államot bekebelezhet úgy, hogy az őshonos lakosságot beolvasztja egy megszálló állam társadalmába, azaz erővel asszimilálja. A beolvasztásnak eszköze lehet az eredeti lakosság rítusainak tiltása és ezáltal az emberek atomizálása. Mivel a rítusok hiánya a közösségi lét gyakorlását ellehetetleníti, az individuumok elszakadnak egymástól, a közösség belső szerkezete töredezetté válik, elveszti ellenálló képességét a külső és belső nehézségekkel szemben.¹⁰ Így a megszálló a leigázott népet nem csupán fizikailag korlátozhatja, de lelkiileg is megtörheti. Ha a matematikai modellt egy kommunikációs modellbe helyezzük, akkor az egyértelműsítő rítusok eszközét a médiumok töltik be, amelyek a rítusokat közvetítik. A gráfmodell élei, azaz a médiumok: a templomok, a temetők, a papság, az értelmiség a rítusok fenntartói. Ha az „élek” kiesnek, azaz a közvetítők, a médiumok kiiktatódnak, azután a rítusok gyakorlata is eltűnik az időben. A közösség végtelenné válik, elveszíti saját csoportját meghatározó jellegét, s beleolvad a megszálló életvilágába, vagy még rosszabb esetben pária, hazátlan, kitaszított, megvetett népcsoport lesz.

Maurice Halbwachs, a *kollektív emlékezet* fogalmának megalkotója abból indul ki, hogy a tökéletes magányban felnövő gyermeknek nincs emlékezőképessége. Bár mindig az egyén az, aki emlékezettel rendelkezik, de az emlékezőképesség mégis valami kollektív produktum – vallja.¹¹ A társadalomban élő ember csak arra képes emlékezni, ami a mindenkori jelen vonatkozási keretein belül múltként rekonstruálható, és ebből következően feledésbe merül mindaz, aminek a jelenben nincs vonatkozási kerete. Az emlékezetben a múltból az kerül megőrzésre, amit a jelen értékesnek tart. Ez az értékszelekció nemcsak a múltat rekonstruálja, de a jelent és a jövőt is megszervezi.¹²

A kisebbségi létben különösen fontos lehet azon médiumoknak (lásd előbb: „gráfélek”) a léte, amelyek egy közösség identitásának megőrzését szolgálják. Ilyen például a nyelvoktatást szolgáló, ezt biztosító, a vallási közösséget összetartó templom, továbbá az emlékhelyek, a hagyományok. A helyi nemzetiségi közösséghez tartozás és nem tartozás lehet szabad akarat által választott. Nem szükségszerű a veleszületett identitás élethosszig tartó megőrzése. Abban az esetben, ha az egyén választ, akkor választhatja a közösséghez való tartozást és a többséghez való tartozást is, ez kettős identitáshoz vezet. Ha ez egyén elhagyja a helyi közösségét és kizárólag a többséghez, például az államalkotó nemzethez kíván tartozni, akkor önkéntesen asszimilálódik. Azonban, ha helyi közösségtől elveszti az önidentitásához szükséges eszközöket, médiumokat, ebben az esetben az egyénnek nincs szabad akarata, hogy döntést hozzon saját identitását illetően, de legalábbis szűkül szabadságának mozgásteré.¹³

Pierre Nora *Emlékezet és történelem között* című enciklopédikus munkájában kifejti, hogy a múlt a jelen korszakában mindennél gyorsabban válik történelemmé. Az emlékezetnek a mai világban egyre rövidebb ideig van szerepe a szubjektív emlékezetben. Az emlékezetnek tárgyiasult helyei lesznek, amelyek emlékhelyekben és hozzájuk kapcsolódó rítusokban manifesztálódnak. Az emlékhelyek a tárgyiasult emlékezet „szentségei”, azoknak a „relikviáknak” őrzőhelyei, amelyek egy-egy közösség életében különös jelentőséggel bírnak.¹⁴ Ilyen helynek

¹⁰ A. Gergely András: *Asszimiláció. = Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*. Szerk. A. Gergely András–Papp Richárd–Szász Antónia–Hajdú Gabriella–Varga Andrea. Bp. 2010. 50–53.

¹¹ Maurice Halbwachs: *On Collective Memory*. Chicago, 1992.

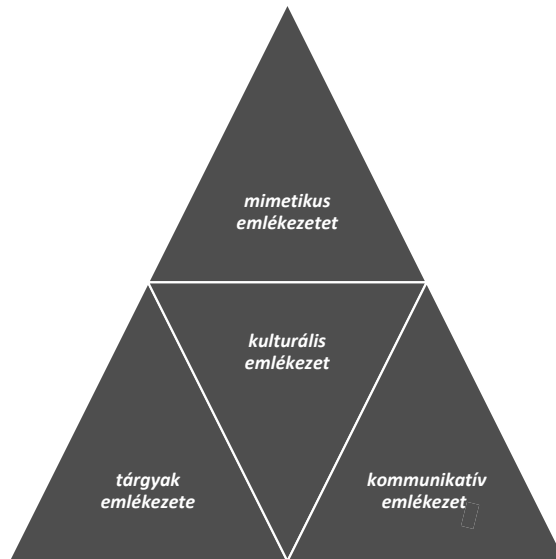
¹² Uo.

¹³ Biczó Gábor: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. Bp. 2004.

¹⁴ Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Bp. 2010.

számíthat Oroszországban a Kazányi Istenanya (*Казанская Богоматерь*) őrzőhelye, a Kazányi Miasszonyunk-székesegyház Szentpéterváron, Litvániában a Golgota, azaz a Keresztek hegye (litvánul: *Kryžiu kalnas*), a katalánok számára a Barcelona melletti Santa Maria de Montserrat, a magyaroknak Csíksomlyó, a szláv nyelvű népek számára a Szent Kelemen-bazilika (olaszul: *Basilica di San Clemente*) Rómában. A szent helyek, a zarándokhelyek, az itt gyakorolt rítusok áthidalják a múlt és a jelen közötti szakadást. A hagyomány és folytonosság helyein az egyén átélheti a közösségéhez való tartozás élményét.

Jan Assmann szerint az emlékezés szoros kapcsolatban van az identitással és a közösségi öntudatot fenntartó hagyományteremtéssel. Assmann az emlékezésnek négy formáját különbözteti meg: a mimetikus (azaz utánzó) emlékezetet, a tárgyak emlékezetét (a tárgyak felelevenítik a régi korok embereinek cselekedeteit), a kommunikatív emlékezetet (ebben a közvetítőknél van jelentős szerepük) és végül, de nem utolsósorban a kulturális emlékezetet, amely az előző három emlékezetet egyesíti.

1. ábra: A Jan Assmann-i kulturális emlékezet szerkezete

Forrás: Saját szerkesztés Jan Assmann alapján.¹⁵

A gyakorló régész Assmann szerint a kulturális emlékezet lényege a jelennek a múlttal való kapcsolatba kerülése. A múltba való emlékezés legősibb formája – itt a vicói axióma találkozhat Assmann megállapításaival – a halottakra való emlékezés. A közösség halott tagjait nem hagyja az enyészetben eltűnni, elfeledni, mivel az emlékezet rítusaival megpróbálja a jelenben

¹⁵ Jan Assmann: *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, 2011.

megidézni őket, azaz megtartani emléküket a jelenben, így ők a közösség tagjai maradnak. A közösség a kultúra ismétlődő gyakorlataival a halottakat bevési az élők tudatába – ez a mimetikus emlékezet. A halottak tárgyainak megőrzésével, azok relikviákká emelésével emlékhelyeket jelölnek ki a térben, így zárandokhelyek jönnek létre – ez a tárgyak és a helyszínek emlékezte. A közösség halottairól való szóban és írásban való emlékeztetést a közvetítők által (tudósok, művészek, „írástudók”) a közösség történelemtudatába beépítik, és emléküket műalkotásokban újra felelevenítik – ez a kommunikatív emlékezet. A közösség a halottak emlékét a közösségi identitás részévé, annak kulturális értékévé teszi, azaz a kulturális emlékezet révén a közösségi kultúrába foglalja. Az emlékezés révén a múlt így találkozik a jelennel, és így megszűnik az időfolyam töredezettsége. Ez különösen fontos abban az esetben, amikor a múlt eseményei és veszteségei (természeti csapás, háború, terror és megaláztatás stb.) fájó emléket ébresztenek a közösségben. Végző soron a kulturális emlékezetben a halottakra emlékezés a gyász rítusával kezdődik, és a temetők, emlékhelyek őrzésével folytatódik.

A modern kori diktatúrákban közös volt – legyen szó akár náci, azaz faji alapon szerveződő vagy kommunista, azaz osztályalapon szerveződő diktatúrákról – a politikai ellenség kulturális emlékének teljes kitörlése. Az „ellenség” fizikai és spirituális totális megsemmisítése nem csupán az újkor terméke. A múlt törlése régi keletű törekvése a politikának. A múlt átírása ismert gyakorlat volt már az ókori Egyiptomban is. Horemheb,¹⁶ a XVIII. dinasztia utolsó fáraója leromboltatta az egyistenhitet hirdető IV. Amenhotep¹⁷ fáraó emlékét.¹⁸ Az uralkodó család megdöntését követően az új éra írástudói az előző rezsim emlékét igyekeztek felülírni a templomok falán. A történelemben a történelem átírása folyamatos, ha le is lepleződött az emléktörlés, ezt az emlékrekonstrukciót többnyire az utókor tehette meg.

Az emlékezet rehabilitációjának esélye az idő múlásával csökken. Ha mégis megnyílik a lehetőség arra, hogy a kivésott nevek felkerüljenek az emlékezés falára, az a következő nemzedéknek megkönnyebbülést, vigaszt ad. Az időfolyam töredezettsége megszűnik, az időszakadás mint trauma oldódik, s az ebből fakadó fájdalom enyhül.

Azonban az önkényuralmak az áldozatok közösségi emlékezetbe kerülését gyakran már azzal gátolják, hogy a bűn elkövetésének pillanatában elrejtik az áldozataik maradványait a ha nincs holttest, nincs büntet elve alapján. Az áldozatokat nem engedik eltemetni, akiket pedig nem temetnek el, azok után nem marad tárgyi emlék, amely körül az emlékezés visszatérő rítusát lehetne gyakorolni. Így a jövő nemzedék számára nehéz hagyományt teremteni, a múlt nemzedékét a közösség kommunikatív emlékezetében tartani. Ekképpen az eltűnt nemzedék emléke egyáltalán nem vagy pedig csak töredezetten, illetve hamisan épül be a közösség kulturális emlékezetébe.

A vicói axióma, az egyetemes emberi civilizáció alapját adó egyik szertartás, az *eltemetés* jogának és e jog megtagadásának dilemmája jelenik meg Szophoklész legismertebb művében, az *Antigonéban* is. Antigoné az emberség és a lelkiismeret parancsát, az istenek íratlan törvényeit képviseli, azt, hogy a halottakat el kell temetni. Ezt a jogot Kreón megtagadja zsarnoki döntésével, s ezzel szembekerül az istenek törvényével: nem engedi ellenfele, a halott Polüneikész

¹⁶ Horemheb, Egyiptom 18. dinasztiajának utolsó fáraója (Kr. e. 1314–1292).

¹⁷ Ehnaton ókori egyiptomi fáraó (Kr. e. 1353–1336 vagy 1351–1334), a 18. dinasztia tizedik uralkodója. Uralkodásának ötödik éve előtt IV. Amenhotep néven ismerték.

¹⁸ Rosalie David: A.: *The Egyptian Kingdoms*. Lausanne, 1975. 88.

eltemetését. A dráma kortalan, modellértékű, a mai politikaelmélet művelőit is gondolkodásra készíti.¹⁹

Vico szerint az emberiség történelme, a „corsi e ricorsi” elvét követve, gyakorta visszaeshet a vadállatok szintjére, amikor a társadalmak szétesnek és elveszítik az emberiség attribútumait. Egymásnak ellenségei lesznek az emberek és a népek. Az emberiség vad állapotában az erősebb uralma maga alá gyűri mindent, amit talál maga körül, s ami gyengébb nála. Ez a vízió jelenik meg Thomas Hobbes munkájában is.²⁰

A hely és a hely szelleme

A tárgyalt történések helyszíne a valamikori Magyar Királyság területén található, annak északkeleti térségében. Kárpátalja ma Ukrajna legnyugatibb megyéje. Ezen a területen közel tizenháromezer négyzetkilométernyi területen folyamatosan magyarok éltek együtt szláv népekkel a 9. századtól (ma szlovákok, ruszinok, ukránok, oroszok). A 18. században sok német telepes érkezik nyugatról, továbbá románok délről. A 19. században tömegesen telepedtek le itt az ukrainai pogromok elől menekült askenázi zsidók. Az első világháború után, 1920-ban a területet az akkor születő Csehszlovákiához csatolták, amelynek egy részét Magyarország 1938-ban az első bécsi döntéssel²¹ visszakapta. 1944 őszén a Vörös Hadsereg elfoglalta Kárpátalját, és 1945 nyarán a Szovjetunió annektálta, majd a kommunista nagyhatalom felbomlása után, helyi népszavazás után, a terület Ukrajnához kerül 1991-ben. Ezen a népszavazáson Kárpátaljának mint különleges önkormányzati területnek sorsáról is döntöttek, amely bár nem ebben a formában, de 1938-ban már létrejött, ám ezt a kérdést végül a későbbi államhatalom levette a napirendről.

A terület a magyar történelemben jelentős szerepet töltött be, mivel a magyar függetlenségi mozgalmak kiindulóhelye volt a 16. és 18. századokban. A régió a Rákóczi-dinasztia szülőföldje, amely a Habsburg-elynyomás ellen számos függetlenségi mozgalmat indított. Ezen politikai mozgalmak jelentős mértékben hozzájárultak a magyarság függetlenségének megmaradásához az Ottomán Birodalom és a Habsburg Birodalom között. A terület jellemzően évszázadokig soknyelvű volt, valamint vallási szerkezete is plurális maradt a 20. századig. A római katolikusok mellett erős protestáns egyházak jöttek létre a 16. században. A reformátusok és lutheránusok mellett a 18. századtól a görögkatolikus egyház központjai is kialakultak a térségben. A területen az ortodox pravoszláv egyház a kelet felől érkező szlávokkal erősödött. A 19. században az askenázi zsidó közösségek száma is egyre gyarapodott.

A 16. és 18. századok között, ahogy az egész Magyar Királyságra jellemzően, itt is a felekezeti iskolák tucatjait alapítják. Az egyházi iskolákban nem csak a felekezethez tartozók gyermekeit oktatták. Mindennapos volt az, hogy a katolikusok gyermekei lutheránus gimnáziumba jártak, vagy épp református kollégiumba, olykor pedig épp fordítva.²² A helyi közösségeken belül a

¹⁹ Balázs Zoltán: *Antigone and Measure for Measure. The (Re)Birth of Government. = Uő: Constraining Government.* New York–London, 2021.

²⁰ Thomas Hobbes: *Leviathan, sive, De materia, forma, & potestate civitatis ecclesiasticae et civilis.* 1651.

²¹ Az első bécsi döntéssel visszakerült Beregszáz (1938. november 2.), majd 1939 márciusában a Magyar Királyi Honvédség megszállta Kárpátalját.

²² Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1983.

többynyelvűség gyakori volt, egy-egy településen pedig több egyháznak a temploma állhatott a főtéren. Ennek a vallási és ebből eredő oktatási és végső soron nyelvi pluralizmusnak közjogi alapját a 1568-as tordai ediktum²³ adja, amelyet az erdélyi fejedelmek és épp az innen kiinduló szabadságmozgalmak is (16. és 17. században) a római katolikus hitű Habsburg-házzal megkötött békeszerződésekben erősítenek meg.

A 16. századi politikai kompromisszumainak eredményeként az itt élő népek történelmi emlékezetében – Jan Assmann-i értelemben: „kulturális emlékezetében”²⁴ – nem volt emléknyma olyan történetnek, amely ösztönözte volna az itt élő különböző nyelvű és vallású népeket arra, hogy egyik a másikat kiszorítsa vagy a másiktól féljen.²⁵ Még a 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején is, amikor a Magyar Királyság és Erdély más tájain nagy erővel felszínre törtek a nemzetiségi ellentétek (szerb és román közösségekben), ez a terület egységes maradt, és támogatta az országban 1848 tavaszán hatalomra jutott progresszív kormányt.²⁶ Ez a vallási és nemzetiségi egyensúly lényegében megmaradt a csehszlovák korszakban is (1920–1938). A nyelvi és vallási plurális társadalmi szerkezet fennmaradását elősegítették az alábbi tényezők: az államhatárok átjárhatóak voltak, a magántulajdon szentsége nem sérült, azaz a birtokviszonyok és a gazdasági alapok nem változtak, a vallásszabadság is tovább élhetett, mivel a politikai rendszer parlamenti demokrácia volt, amely többpártrendszerre épült.

Az ötödik pecsét²⁷

A háború 1944 októberében érte el a térséget. A területet elfoglaló és ellenőrző 4. Ukrán Front egységei (az NKVD²⁸, a SZMERS²⁹) 1944. november 18-tól „háromnapos munka”, valamint „katonai átvizsgálás” ürügyén 25–28 ezer katonaköteles embert hurcoltak el a térségből. A levéltári kutatások 1944 és 1946 között közel 60 ezer ember begyűjtéséről és elhurcolásáról számolnak

²³ János Zsigmond fejedelem uralkodása alatt, 1568 januárjában, a Tordán tartott erdélyi országgyűlés az alábbi törvényt hozta: „Urunk ő felsége, miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religio dolgáról végezött, azonképen mostan ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem penig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ű lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért penig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegezősön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek igéje által vagyon”. Idézi Benda Kálmán: *Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság*. Erdélyi Múzeum LVI(1994). 3–4. szám, 1–4.

²⁴ Assmann, Jan: *i.m.* 2011.

²⁵ Terdik Szilveszter; Demján Szabolcs: *Mankovits Mihály (Michael Mankovits) festőművész (1785–1853)*. Miskolc 2020.

²⁶ Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Bp. 1980. 22.

²⁷ „Amikor feltörte az ötödik pecsétet, az oltár alatt azoknak a lelkét láttam, akiket az Isten szavaért és tanúságtételükért öltek meg. Nagy szóval kiáltották, mondván: »Urunk, te szent és igaz, meddig vársz még az ítélettel? Mikor állsz bosszút a vértünkért a föld lakóin?« Mindannyian fehér ruhát kaptak, azzal, hogy egy kis ideig legyenek még türelemmel, míg teljessé nem lesz szolgálataik és testvéreik száma, akiket szintén megölnék, akárcsak őket.” *Jelenések könyve 6. 9–11.* Szent István Társulati Biblia.

²⁸ A Belügyi Népbiztonság, rövidítve NKVD (oroszul: НКВД, Народный комиссариат внутренних дел, magyar átírásban: *Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel*), az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között.

²⁹ A SZMERS (oroszul: Специальные Методы Разоблачения Шпионов, *Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov*, azaz *Különleges Módszerű Kémelhárítás*, amelyet 1943. április 14-én hoztak létre.

be.³⁰ Etnikai alapon válogatták ki a helybeli férfiakat, akik többsége magyar, illetve kisebb részben még itt maradt német volt. A szovjet megszállás tehát lényegében etnikai tisztogatással kezdődött. A területért felelős Ivan Jefremovics Petrov hadseregtábornok által vezetett 4. Ukrán Front Katonai Tanács 1944. november 12-én keltezett, szigorúan titkos 0036. sz. rendeletében arra kötelezte a 18 és 50 év közötti férfiakat, hogy azok a helyi katonai parancsnokságokon jelenjenek meg. A hatóságok az „átvizsgálásra” jelentkezett férfiak zömét a helyi gyűjtőtáborokba vitték attól függetlenül, hogy voltak-e korábban katonák vagy sem. A NKVD által szervezett helyi gyűjtőtáborokból az embereket az év novemberében és decemberében gyalog, menetoszlopokban kelet felé, Szovjetunió belső területei felé hajtották.³¹ A tömeges deportálás Magyarország más területén is folytatódott 1944 telén és 1945 tavaszán annyi különbséggel, hogy az ettől nyugatra eső területeken már a nőket és idősebbeket is összegyűjtötték az úgynevezett „málénkij robot”³² ürügyén, s elszállították őket kényszermunkára.

Kárpátalján a gyűjtőtáborokban járvány tört ki, amelyet az embertelen körülmények (fűtetlen helyiségek, éheztetés) okoztak. A járvány következtében a helyi lágerekben több ezer ember halt meg. A legnagyobb gyűjtőtábor Szolyva mellett jelölték ki. Az itt elhalálozott embereket tömegsírba temették, amely területre később ráépítettek anélkül, hogy a maradványok jelentős részét elvitték volna és újratemették volna.³³

A magyar lakosság második világháborús vesztesége Kárpátalján az 1989 után indult kutatások szerint elérte a 30 ezer főt, amelyből közel 13 ezer fő esett el katonaként (egyharmada a Magyar Királyi Honvédség kötelékben, kétharmada a Vörös Hadsereg, illetve a Csehszlovák Hadtest katonájaként szolgált). A háború és annak következtében a deportálásban meghaltak száma meghaladta a katonai szolgálatban elhaltak számát. A terület Szovjetunióhoz csatolását követően a terror folytatódott a ruszin önrendelkezést támogatók, az egyházi vezetők és lényegében minden más értelmiségiek körében. A kényszermunkára elhurcoltak jelentős része nem tért haza, vagy akik haza is tértek, a meghurcoltatásukról nem beszélhettek, és így a deportálásban odaveszettekéről 1990-ig nem emlékeztek meg.

A csend megtörik

Ungváron a megyei tanács 1989 májusában létrehozta a kárpótlási bizottságot, amely az 1930–1940-es években, valamint a sztálini önkényuralom alatt áldoztá váltak érdekeit volt hivatott védeni. Az így létrejött szervezőbizottságban, amelynek elsődleges feladata a

³⁰ Dupka György: *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946*. Doktori, PhD-értekezés, Bp. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2014. DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2014.014.

³¹ Dupka György: *Népünk temetője: Szolyva*. Ungvár 2009.

³² A *málénkij robot* az orosz „malenkaja rabota” szóból ered, jelentése „kis munka”. 1944 őszén és telén több mint 600 000 embert vittek kényszermunkára a Szovjetunióba az akkori egész Magyarország területéről. Az 1944. november 13-án kiadott 0036. számú hadparancs értelmében a szétszóródott katonák mellett nagy számban gyűjtötték be és hurcolták el a magyar és a német civil lakosságot is. Forrás: Dupka György: *i. m.* 2014.

³³ Dupka György: *Egyetlen bűnük magyarok voltak. Emlékkönyv. A Sztálinizmus Kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Budapest 1993.

politikai rehabilitáció volt, megalakult a magyar szekció is. A *glasznosztj*³⁴ nevében elindított politikai nyitás lehetővé tette a Szovjetunióban a stigmatizált közösségek számára az 1944-es év és a későbbi időszak áldozataira való emlékezést. A tisztulási folyamatban jelentős szerepe volt az ekkor alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségnek (KMKSZ).³⁵ További fontos tényező volt, hogy Magyarországon megbukott a kommunista rendszer, amelyet egy parlamenti demokrácia váltott fel, amelynek létrejöttekor a 1980-as évek végén megalakultak azok a civil szervezetek és újságok, amelyek a politika napirendjére tűzték a diktatúrák áldozatainak rehabilitálását és kárpótlását. Budapesten még az első szabad választás³⁶ előtt, 1989. június 16-án eltemették az 1956-os forradalom mártír miniszterelnökét, Nagy Imrét és társait, akiket 1958-ban a Kádár János névvel jelzett kommunista önkény kivégeztetett és jeltelen sírban temettetett el.

A Szovjetunióban és Magyarországon zajló politikai változások lehetővé tették, hogy 1989 novemberében, 18-án emlékkonferenciát szervezzenek Beregszászon. Itt szó esett arról, hogy a magyarlakta területeken emlékműveket emeljenek az internáltaknak és mindazoknak, akikről addig nem volt szabad megemlékezni. Az emlékkonferencia szervezői gyűjtést indítottak az egykori szolyvai láger helyén létesítendő emlékpark felállítására. Az ezt követő évben, 1990 novemberében, az egykori lágertető helyén letették az emlékpark alapkövét. A Sírátófalat 1994 novemberében adták át. A park központja későbbi emlékgyűlések színhelye lett. A fórum alakú helyszín körszeletek halmaza, amelyek a dantei pokol szintjeit jelképezik. Majd az archívumokban végzett kutatómunka eredményeként, az áldozatok névlistájának összeállítását követően, 2004 novemberében a Sírátófalra rögzített márványtablákra bevették településenként a magyar és német elhunytak nevét, amely névsor a további években még bővült. 2004. november 20-ára a deportálás 60. évfordulójának szentelt gyászszertartás keretében a Sírátófalra 120 magyarlakta település emléktáblája került fel. Ezek a táblák több mint 5500 magyar és német mártír neve lett megörökítve. Az újabb áldozatok nevét 2014 novemberében vésték fel. Az eddigi kutatások szerint több mint 440 településről származó közel 12 ezer áldozat neve olvasható a közel 100 emléktáblán. Az emlékpark napjainkban a Kárpát-medencei magyarság kiemelt kegyhelyeként vonult be a köztudatba.³⁷

2012-ben a magyar kormány javaslatára Magyarország Országgyűlése november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjává tette. 2017. november 25-én a Magyar Nemzeti Múzeum Budapesten, a ferencvárosi vasútállomáson, az egykori légoltalmi óvóhelyen (atombiztos bunkerben) Málénkij Robot Emlékhely néven állandó kiállítást nyitott, amely az elhurcolt embereknek állít emléket. Magyarország sok évtizedes diplomáciai munka után 2019-ben kapta meg Oroszországtól, az Orosz Állami Hadilevéltártól a magyar hadifoglyok és civil elhurcoltak digitalizált adatait. A mintegy 681 955 személy adatainak feldolgozását követően 2021. február 25-én megnyílt a Magyar Nemzeti Levéltár által üzemeltetett adatbázis. A Nyelvtudományi Kutatóközpont (MTA Kiválósági Intézete) az orosz nyelvű anyagot magyarra fordította. Az adatbázis teljesnek tekinthető, így jelentős forrás a kutatók

³⁴ A reformpolitikusk Mihail Gorbacsov (1931–2022), a Szovjetunió elnöke által 1985-ben bevezetett politikai nyitás, a korábbi korlátozások feloldása. A „glasznosztj” orosz szó jelentése: ’nyíltság’.

³⁵ A *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ)* a kárpátaljai magyarok kulturális, politikai és szociális érdekeit védő nemzetiségi társadalmi szervezete. Ungváron alapították 1989. február 26-án.

³⁶ 1990. március 25.–április 8.

³⁷ Dupka György: *i. m.* 2014.

számára.³⁸ A Magyar Nemzeti Levéltár 2021. november 24-én a hadifogolykartonok teljesebb körű feldolgozása érdekében létrehozta a Gulág- és Gupvi-kutató intézetet.³⁹

Az időfolyam töredezettségének vége

A múlt feltárása nem volt akadálymentes, mivel azok többsége, akik a helyi civilek begyűjtését és internálását végrehajtották, még éltek. Az akkori NKVD-t kiszolgáló „partizánok” jó része az 1990-es évek elején még jelentős politikai befolyással bírt a posztkommunista rezsimben. A terrort elkövetők leszármazottai sem voltak érdekeltek az igazság feltárásában. A Szovjetunióban és Ukrajnában a kommunista hatalom és annak hálózata nem roppant meg, még annyira sem, mint Magyarországon. 1990 után Magyarországon sem hoztak olyan törvényt, amely a korábbi kommunista terror elkövetőit a legkisebb mértékben megbüntette volna vagy akár a legkisebb hátránnyal sújtotta volna.⁴⁰ A Szovjetunióban vagy az azt követő ukrán államrendben sem volt erre semmi esély. A szovjet hatalom felbomlása után a kárpótlásból csupán annyi teljesülhetett, hogy az áldozatok családjai hírt kaptak az elhurcolt és elveszett szeretteikről. Az áldozatok nevét ezután megörökíthették, emlékhelyeket állíthattak számukra. A családok és helyi közösségek nyíltan meggyászolhatták a munkatáborokban vagy az odatartó úton meghalt szeretteiket. Az áldozatok emléke a kollektív emlékezetbe bekerülhetett. Kárpátalján eddig 125, magyarok lakta településen állítottak emléket az 1944 őszén elhurcoltak emlékére.⁴¹

Az emlékezet szabadsága lehetővé tette a dehumanizált világ újrahumanizálását. A humanizált környezet az „időfolyam töredezettségét” lassan megszüntette. A falusi és városi közösségek a temetőben összejöttek és megemlékeztek az elhurcolt hozzátartozóikról. 1990 kora őszén az első megemlékezést Badaló (Бадалово) községben még úgy merték megtartani, hogy az eseményt fölvette a Magyar Televízió stábjá. A kamerák „védelmében” jöttek össze az emberek, mert féltek a helyi hatóságok megtorlásától.⁴² Az első hivatalos adatokat Alekszej Mihajlovics Korszun⁴³ ezredes adta át a magyar civil szervezeteknek, aki a Területi Állambiztonsági Főosztály (KGB) helyettes vezetője volt Kárpátalján. A kutatómunkát az *Izvesztijja* 1990. évi 49–53. számában megjelent *Öt nap a különleges archívumban* címmel közölt publikáció nyomán megindult adatkérés indította el. Az első adatközlés a Beregszászi járás Badaló községéből elhurcoltak névsorának a kiadása volt, amely 83 olyan helyi lakos sorsának a megismerését tette lehetővé,

³⁸ Online: <https://adatbazisonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai> Utolsó megtekintés: 2023. május 10.

³⁹ Online: <https://www.gulag.hu/deutsch/> Utolsó megtekintés: 2023. május 10.

⁴⁰ Kahler Frigyes: *Az Igazság Canossa-járása avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez*. Lakitelek 2014.

⁴¹ Dupka György–Kovács Sándor (szerk.): *Kárpátalja szovjet terrorjának emléktérképe*. Bp. 2019.

⁴² *Kárpátalja* 1990. I. 8. sz. (szeptember). Először kerül nyilvánosságra *A történelem igazságot szolgáltat* című írásban Alekszej Korszun ezredesnek, a Területi Állambiztonsági Főosztály (KGB) helyettes vezetőjének beszámolója a Központi Különleges Állami Levéltárban tett kutatásáról. Badalón a hozzátartozók előtt ismertette a faluból a légerekbe elhurcolt és ott elpusztult férfiak sorsát: hol, milyen lágerben voltak, milyen betegségben vagy végelgyengülésben haltak meg, mikor és hol temették el őket. A lapszámot szerkesztette: Mankovits Tamás. Online: <https://www.magyaromagyarert.hu/karpatalja/karpatalja-1-efolyam?task=document.viewdoc&id=15> Utolsó megtekintés: 2023. május 10.

⁴³ Alekszej M. Korszun 1941. június 11-én Harkiv megyében született. 1981 óta Kárpátalján él. 1991-ig a Kárpátaljai Megyei Állambiztonsági Főosztály vezetőjének első helyettese. Katonai rendfokozata: ezredes. 1984 óta saját kezdeményezésére kutatja a szovjethatalom által elkövetett, a vidék lakossága, különösen az itt élő magyarok és németek ellen irányuló megtorló akciókkal kapcsolatos levéltári anyagokat.

akik fogolytáborokban haltak meg, annak ellenére hogy köztük alig volt katonaviselt személy. Az igazság feltárását Dupka György író-történész, később a Szolyvai Emlékpark felelős titkára, Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke, Alekszej Mihajlovics Korszun ezredes, a KGB egyik helyi vezetője, Mankovits Tamás, a *Kárpátalja* folyóirat szerkesztője indította el, akik tevékenységükkel jelentős részt vállaltak a diktatúra lebontásában is.

A nevek részletes kartotékokban voltak összegyűjtve, amelyekben negyven kérdést tartalmazó adat került elő minden egyes eltűnt személyről. Ezek a kartotékok tartalmazták az elhurcoltak pontos személyi adatait, társadalmi helyzetüket, egészségügyi állapotukat, betegségeiket, haláluk okát, és azt is, hogy az elhunytakat hol temették el. Ezután a moszkvai Központi Állami Különleges Archívumból lassan, faluról falura haladva megindult a deportáltak névsorainak és adatainak kiadása. A központi archívumok után lassan megnyíltak a helyi archívumok is. Így elkezdődhetett az 1944–1953 közötti korszak történetének a feltárása. A levéltári kutatómunkát kiegészítette a még akkor élő emlékezők emlékeinek rögzítése társadalomantropológiai módszerekkel. Az adatgyűjtés kárpátaljai központjai: 1992-től mostanáig a Szolyvai Emlékpark Kutatóműhelye (Dupka György Gulag-, Gupvi-kutató vezetésével),⁴⁴ az ezredfordulót követő utóbbi évtizedben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola LIMES Társadalomkutató Intézete (Molnár D. Erzsébet irányításával).⁴⁵ A rendszerváltással megindult több más kutatás is, amelyet írók, történészek vezettek. A kutatások eredményét több kötetben publikálták. A sztálini terror éveit több doktori disszertáció is feldolgozta, amelyeket a Debreceni Tudományegyetemen,⁴⁶ az Eötvös Loránd Tudományegyetemen,⁴⁷ a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen védtek meg⁴⁸.

Következtetések

Az 1944. őszi és 1945. téli eseményekre való emlékezést az 1989-es politikai változások indították el: a kommunizmus bukása Magyarországon, a szovjet blokk államainak politikai és gazdasági rendszerváltása, valamint a Szovjetunió szétesése. A két államban a diktatúrák bukása tette lehetővé a kulturális emlékezet rekonstrukciójának a kezdetét. Ennek első állomása a nemzeti közösség ellen elkövetett bűntettek feltárása volt, majd ezt követte az áldozatok megnevezése, az áldozatok emlékhelyeinek felállítása (tárgyi emlékezet), azaz az emlékezet tárgyiasulása és ezzel együtt az emlékezést szolgáló megemlékezések, szertartások megtartása (kommunikatív

⁴⁴ Dupka György (szerk.): *Egyetlen bűnünk magyarságunk volt (Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946)*. Ungvár–Budapest 1993. Tárolt változat angol nyelven: *Genocide the Tragedy of the Hungarians of Transcarpathia. A Book of Recollection of the Victims of Stalinism in Transcarpathia (1944–1946)*. Ed. Dupka György. Online: http://www.hunsor.se/dosszie/hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf Utolsó megtekintés: 2023. május 10.

⁴⁵ *Málenkij robot*. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola LIMES Társadalomkutató Intézete *60 éve hurcolták el Kárpátalja magyar férflakosságát* címmel megtartott nemzetközi tudományos és emlékkonferenciájának anyagai. Online: <http://kmf.uz.ua/mr/index.html> Utolsó megtekintés: 2023. május 10.

⁴⁶ Molnár D. Erzsébet: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953)*. Doktori (PhD-) értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2015.

⁴⁷ Varga Éva Mária: *Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956)*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományok Doktori Iskola, 2008.

⁴⁸ Dupka György: *i. m.* 2014.

emlékezet). Az áldozatok szimbolikus eltemetése a múlt szimbolikus lezárását jelentette. Az emlékezés erősítette a helyi közösség nemzeti identitását. Mindez hatással volt az egész magyar nemzettudatra, így az anyaország történelmi emlékezetére is, mivel az itt ismertetett kárpátaljai folyamatok a magyarországi emlékezetkultúra visszaépítésével egy időben zajlottak.

Vicói értelemben a humanizált világ rekonstrukciója megtörtént. A múlt feltárása és az emlékezet rekonstrukciója egyfelől a szabadság lehetőségei voltak, de másfelől maga az emlékezet rekonstrukciója is teremtette a szabadságot. Bár emlékezni mindig egy-egy ember tud, de emlékezet nem létezhet közösség nélkül, mint ahogy a közösség sem létezhet emlékei nélkül. Ez a közösségi emlékezet nem csupán a múltat rekonstruálta, de egyben a jövőt is megszervezte. A halbwachsi kollektív emlékezet 1989 utáni rekonstrukciója nem csupán a múlt tisztázása volt, de a kárpátaljai magyar közösség jövője újraszervezésének lehetőségét is megadta. Az emlékezetkultúra szabadságában iskolák és intézmények jöttek létre, templomok és emlékhelyek újultak meg, amelyek mindegyike erősítette az ott élő magyar kisebbség identitását és a nyelvi közösségben való megmaradását.

Emlékszem, 1979-ben, amikor középiskolásként Moszkvába utaztam, Csapon, a szovjet–magyar határon a vagon futóműseréje miatt el kellett hagynunk a hálókocsit. A peronon bámészkodtam, amikor az egyik vasúti munkás, a szemkontaktust kerülve, suttogva úgy szólt hozzám, hogy azt más ne vegye észre: „Figyelj, tudd, hogy mi itt beszélünk magyarul, mert mi itt magyarok vagyunk...” A kárpátaljai magyar közösségnek hosszú utat kellett megtennie a kényszerű hallgatástól a szabad megnyilvánulásig, az emlékezetkultúra szabadságáig, amely a 2017-es ukrán oktatási törvénnyel⁴⁹ és a 2018-as ukrán nyelvtörvénnyel ismét veszélybe került.

Forbidden Mourning. The History of Szolyva Memorial Park

Keywords: Kárpátalja/Transcarpathia, Szolyva Memorial Park, Hungarian nationality, malenky robot, forced labour camp, cultural memory, regime change, dictatorship

This study describes an “ideal type” story of a Soviet concentration camp set up in Szolyva, Kárpátalja (Transcarpathia, the Zakarpatska Oblast). During the Soviet regime it was forbidden to remember the victims of deportations, who died in the concentration camps in the Soviet union after 1945. When the communist regime collapsed, the possibility for remembrance opened up to the public to uncover the story of tens of thousands of people who had been deported to Soviet labour camps for “malenky robot” and of whom many never returned home. For this reason, the zone of oblivion turned into the place of remembrance, where the memory of the Hungarian and German victims was preserved for posterity. The local communities of Kárpátalja were at least able to mourn and remember all their loved ones who became the victims of the invaders. Therefore, the Hungarian minority got a chance for survival in the present by their recovered and saved collective memory.

⁴⁹ Fedinec Csilla–Csernicskó István: *A 2017-es ukrán oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma*. Regio, XV(2017) 3. sz. 278–300. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.184> Online: http://real.mtak.hu/65748/1/184_303_2_PB_u.pdf Utolsó megtekintés: 2023. május 10.